

ДИНАМИКА НА ЛИТЕРАТУРНИТЕ СТЕРЕОТИПИ

КАМЕН МИХАЙЛОВ

Въвеждането в обръщение на термина литературен стереотип намира основание поне в няколко факта. Най-съществените от тях е промененото разбиране спрямо развойните процеси — както общокултурните, така и частните. Подобен подход изявява един механизъм, за който ще стане дума — по-нататък и който ще се окаже общ закон с глобално приложение. Става дума за преименуването. С оглед на разглежданото понятие метафоричната стилистична конструкция („културен стереотип“, „литературен стереотип“), прилагана най-общо към явления и факти, се кодифицира по нов начин — терминологично, посредством регламентирания приоритет на нейната називна функция. С това се сключва първият кръг от семантично изместване и започва ново движение по спиралата: от денотативно-буквалното (печатарско оръдие за размножаване на текстове), през метафорния „пренос“ с посока психологични явления (утвърден начин на поведение, който изявява обикновено възпроизвеждане при определени условия) към изграждане на називен код спрямо избрания за означаване нов денотат (терминологизация). Тази първа метафоризация ясно показва механизма на преименуването — посредством поставяне на определен знак в променени комуникативни условия (нова семантична парадигма: вместо печатарска — психологическа), създаване условия за обслужване на нови съобщения, замяна на денотата. Появата на желание за ново съобщение наред с променената семантична парадигма кодифицират новите правила за включване и изключване на съответния знак. Следва повторението на процеса с пренасочване на ориентацията на знака от психологическата към литературната област.

Преименуването стана възможно след продължителна работа на термини, понятия и представи, които подготвиха преразглеждането на проблема за клишето (стилистичната формула, възпроизвеждащия модел). Не е нужно да споменавам, че редица автори и разработки, разположени различно във времето и „словесното“ пространство, изградиха неназованата теория на клишето и назованата поетика на клишето. Известно е, че средновековната естетика осъществява усилията си в такава насока. Излишно е да подчертавам, че сходен характер имат нормативистичните възгледи (естетически и поетистични), школи и направления. Цялата работа е, разбира се, че не опозицията норма — свобода стои в центъра на проблема. В това отношение волунтаристичната романтистична естетика създава достатъчно категорични клишета. Осъзнаването на проблема по този начин всъщност представя нашето разбиране за споменатите явления и процеси. Ето защо безпомощно ще се окаже връщането във времето, за да обосновем първопричината или първоавторитетите. Това ще бъде налагане на въглед със задна дата. Затруднително ще се окаже и изброяването на конкретни разработени страни, особено от семантиците, като се има предвид, че тази част от изследванията им, която може да бъде привлечена, е насочена главно към областта на литературната психология — възприемането на литературното (общокултурното) клише от аудиторията и формулирането по същество на

два организиращи принципа. Първият — за получаване на наслада от очакването и познатото (ролята на възприемателя в литературния процес); вторият — за изграждане на художествена структура посредством съчетаване на познато (семиотични клишета) с творческа инвенция-импровизация (тук вариантите са много, например: организиране на художествена структура чрез стриктно придържане към правилата, респективно съзнателното им нарушаване и пр.).

В същата ситуация ще се окажат и трудовете по историческа поетика. Въпросите на генезиса, централни за авторите, поддържащи направлението, неминуемо се разгръщат като констатиране и по-нататък проследяване на типологии от различни равнища на литературната творба. Сравнението като полагащ принцип е аналитичен подход, който, подвеждайки към образа (клишето) на фактите и явленията, установява сходства или различия.

Проблемът може да бъде усложняван до безкрайност в предисторията си. Достатъчно е да разгледаме от обяснения ъгъл дейността на митологическата школа, Фрейдър, Фрейденберг, Голосовкер — тези и други застъпници на която поставят целия литературен развой на домодерния период под обусловеността на образното мислене на древните, ритуално обвързано или не, но свеждащо се към няколко основни схеми-митологеми — примерно тъждественото възприемане-отразяване на парадигмата смърт—брак—възпроизводство. Още повече — в тази насока могат да се предложат убедителни аргументи, въведени от експерименталната психология, посредством теорити за инцеста, табуизма, евфемизма (Фройд—Карднер—Фром). Аналогично могат да бъдат привлечени частнолитературните и фолклорни концепции за архетиповете, пътуващите сюжети, „родствените“ герои и т. н. — всичко, което от знаково-семантична гледна точка може да бъде разглеждано като тип, „образец“, шаблон. Така или иначе, отчитайки цялото многообразие и заслуги на посочените тенденции, трябва да се изтъкне, че те не преназовават поставения проблем. Връщайки се назад, можем да установим, че у нас в края на XIX и началото на XX век проблемът за литературните клишета (в позитивистичен дух) е бил разглеждан в една от своите прояви като проблем за заемки и влияния. И толкова. Всичко, казано в повече, ще бъде слово от новата епоха в устата на миналото.

В наши дни един от „продуктивните“ научни въпроси е този за цитирането — явно или скрито. Явлението се изучава на няколко равнища — стил (буквално, перифразирани и скрито цитиране); знаково-семантични и асоциативни структури (диалог с факти от общочовешкия социален развой); композиционни структури (жанрово боравене). Някои от изводите засягат синтаксиса (взаимодействието) между различните знакови системи, принципите на въздействие върху човешкото съзнание, и с оглед на новото идеологизиране на научните проблеми — манипулациите със съзнанието и деформациите върху това съзнание. Като основна посока последната тенденция изявява добре познатия стремеж за противодействие и изграждане на клишето изградените от него парадигми и кодифицираните чрез тях норми на изказ, словесна организация и тип комуникация. Преназоваване на явлението за съжаление отново не се забелязва.

Преименуването на факти и явления е тясно свързано със снемането на отрицателно-оценъчното значение в думата клише (стереотип). По-нататък бе необходимо да се разгледат и преосмислят най-общите развойни процеси с цел да се назоват по нов начин. Едно необходимо отклонение — така от Евклидовата геометрия „идеалните повърхнини“ се преименуват в „криви повърхнини“ от Айнщайн и самият този процес води до преосмисляне на целия геометричен подход.

Глобалният поглед показва, че всъщност всяка практическа, творческа или научна дейност на човека е насочена към изграждането на шаблони: поведенчески, художествено-естетически, логико-имплицативни. Първите са представени чрез сферата на битийния договор-ритуал; вторите — в езиково-стиловите пластове; третите — посредством научните закони. Общата генеративна остава ситуацията — т. е. организираните в и чрез акта на комуникацията (езиково-обиходни, естетико-

творчески, научно-познавателни) в система условия: къде, кога, от кого, колко и как се действа, пее, мисли, говори, кодифицира. Става ясно, че клишетата се оказват отделните семантични единици от общия език на регламентираните кодове. Самият вербален език като могъщ комуникативен инструмент представлява такъв код. Притчата за Вавилонската кула в твърде интересен план възпроизвежда необходимостта от кодификация. Разбира се, възприемането на който да е код съпътствува и съпътствува от процеси на социализацията му: от признаването му, налагането, и договорираното му възпроизвеждане от и в дадена общност. Основният закон, според който се осъществява процесът, е законът за съхраняване-предаването на интелектуална енергия с цел осигуряване възможност за нейни по-нататъшни прояви. Проблемът, макар в друга посока, е разгърнат във философската литература.

Смятам за излишно да предлагам казуси относно това, какво би станало, ако всеки сам е принуден да първооткривателствува, да решава индивидуално и извън социума всички проблеми, започвайки от назоваването, та до логическите операции. Това просто не би било по силите на индивида. Без да говорим, че става невъзможно усвояването на каквото и да е общочовешки опит, тъй като е невъзможен процесът на комуникация.

Изграждането на шаблони е основа на човешкия обществен развой, естествена необходимост и единствено възможна алтернатива на същия този развой. Само подобно възприемане на процеса може да открие пътя към по-нататъшно задълбочено проучване на механизмите, които го осъществяват. И именно: как, от кого и от какво се определят различните кодове; какви причини обуславят възникването на съпротивителни спрямо тях тенденции в обществото; как протичат процесите по трансформиране, видоизменяне и подмяна на утвърдените вече кодове и т. н. И не на последно място: каква е връзката и взаимообусловеността (ако я има) между общите и частни кодове — в случая между общокултурните и литературните стереотипи?

Анализът на процесите през Българското възраждане показва мощни трансформационни тенденции между извънлитературни и вътрешнолитературни фактори. Кодифицирането на общокултурните клишета се извършва в и чрез два активни пласта — тези на църковно-религиозната и на фолклорната комуникация. Нека не забравяме, че това са ежедневни, обиходно-комуникативни пластове за възрожденското общество. Взаимодействията между двата се „снемат“ в новообразуващия се пласт на нововъзрожденското световъзприемане и културно-литературни словесни реакции.

В основата на изграждащите нормативи стои утвърдението (господстващ) идеологически код. За епохата на Българското възраждане това са християнският мироглед, световъзприемане и стереотипни реакции към действителността и менталната област. На този официозен-официален натиск отгоре противодействуват тенденциите за пародирание-преобръщане, подготвени в езиковия обиход и пласта на „онароднената“ литература.

От една страна, преводът на Светото писание — акт, легнал в основата на всички европейски ренесансови процеси. Възпроизвеждането на старостния модел в разбираема (въсъщност възможна) комуникативна форма е явление, нееднозначно само по себе си. Г. Гачев означава такива модели с името „новост на архаиката“. От наша гледна точка той съдържа в себе си и двете противоположни тенденции: официалната (възпроизвеждането на традицията, на архаиката) и онародняващата (разбираемият език, който прави възможно общуването с текста). При това преводът за разлика от западноевропейските примери не е от чуждозичието към своеезичието, а от собствения (но станал некомуникативен) език към същия, но в неговата комуникативна форма. Ако обаче разгледаме явлението като цялостно и възприемем „официалната“ му посока, то ще разкрие многобройни разслоения в редица културно-литературни факти. Онародняване е включването на неканонични и дори противоканонични текстове в християнски книги, дори издавани под егидата на католическата Propaganda Fide. Целта е пределно прагматична — приобщаване на последователи,

по условията, обуславящи тези компромиси, са съобразяване с равнището на реалния възприемател. В своята крайност онародняването води до разобличаване на редица конкретни свещенослужители, а чрез тях — на самата институция. Разобличаване-пародиярането се официализира чрез периодичния печат (публицистиката на Славейков например), за да се премине към ново демократизирано равнище на възприемане-усвояване на архаичната тенденция и символизиращата я институция — църквата. Преодоляна е догмата; преодоляно е психологически недопустимото (всъщност семиотичният абсурд) — да се разсъждава върху същността, полезността, значението и пр., и се стига до подчиняване сакралното на общонационалното, което е със светски уклон (обсъждането на Екзархийския устав).

Пародиярането на литературно-религиозния код в поезията (Каравелов, Ботев) пък поражда една традиция, противопоставяща се на стремежите за официално поетическо творчество. Традиция със силно „онароднена“ ориентация и идентифицирана с официалния пласт въз основа на идентификацията на българския исторически развой с революционния развой. Разбира се, извън посочения механизъм силно въздействуват литературните качества на самата поезия, но целта ми е да посоча взаимовръзката между извънлитературните и честнолитературните фактори.

Създаването в годините напрежение между двете крайни тенденции — официалното и онародняващото, ще доведе до процесите на трансформиране-подмяна на християнския код и постепенното му изтласкване към границите на колективното съзнание. Веднага трябва да се подчертае, че въздействието между отделните налични общокултурни стереотипи в съзнанието (индивидуално и колективно) е във всички посоки, и активността на отделните съставлящи зависи от процесите на възприемане-невъзприемане на съответните ценности. Така или иначе тези съставлящи съществуват, организирайки собствени асоциативно-семантични структури, които при дадени условия могат да бъдат включени или изключени от общия процес на разчитане на кодовете. За пълно изключване обаче не може да става дума.

Трябва да имаме съзнание и за следната специфична особеност — състоянието на българското възрожденско общество: ликвидацията на църковната институция след завоюването, физическото унищожение на средновековната българска интелигенция (в голямата си част обвързана с църквата), консолидиращите сили на започналата църковно-национална борба и т. н. се отразяват по съответен начин върху отношението официално — нивно. В литературен аспект най-същественният резултат е, че няма изградена многопластова литературна структура и стилови обособености. Ето защо възрожденската литературна тенденция в самото начало на собствената идентификация е насочена към създаване на официално-официозен пласт. Такива са първите прояви на осъществяване и замисляните жанрове на новата българска литература: Паисиевата история, епитафиите (Кирил Печинович), възхвалите на заслужили лица (Никифор и Йеротей, Георги Пешаков, Неофит Рилски и т. н.). Нека припомним, че едни от най-разпространените, а значи най-забелязвани произведения, са пинтическите стихове, риданията за смъртта и „размисли“ пред портретите на князе, графове, тайни и статски съветници и пр., преминали от руските списания. Въсъщност ето как стремежът към държавен институционализъм и национална идентификация (извънлитературен фактор) подготвя специфична литературна тенденция. В случая за осъществяването ѝ освен силното въздействие на чуждия художествено-творчески опит активна роля играят и „домашните“ фактори: пластове на църковните апологин, развитите, в това число и на ритмическо равнище, структури на химническата религиозна поезия. Това е и самият механизъм на изграждане на нов литературен стереотип (що се отнася до нововъзрожденската поезия) въз основата на съществуващите стари такива и протеклите процеси на контаминация. Обуславящата причина е пренасочването на творческия акт с посока апологията от старите църковно-религиозни ценности (светци, морални категории, идеологеми) към други, различаващи се (светско-институционалистични персонализации или възвеждане на непознати политологеми — срв. възхвалите на Хати-

Всъщност това е и основният път на подмяна и трансформации на стереотипи: невъзможността да се поддържа повече авторитетът на утвърдените до момента ценности. Рушенето им в колективното съзнание е обусловено от новите изисквания на самото време и се осъществяват тотално по всички посоки и на всички равнища. Така основната ценностна система (правствено-поведенческа), наложена чрез християнството и формулирана в известните Божии заповеди, започва да търпи остри нападки. Дотогава тя е репродуцирала целия езиково-обиходен контакт между членовете на социума, жанровете на литературната традиция. Стриктното им изпълнение е имало знака на художествено „значимост“. Процесите на подмяна започват още с онародняването на християнството, включването на текстове с различно, дори отрицателно отношение към каноничността, разрушаването на нормативните структури (реда на жанровете в една служба напр.), ситуационното пренасочване на текстовете („Абагарът“ е бил издаван и в свитъци, които да бъдат ползувани като амулети). Публицистичните нападки срещу калугерите, манастирите, начина на живот на духовните пастири (свои и чужди) е късна фиксация на изградени вече речевни стереотипи за оценка в обществото спрямо социални явления. Далеч преди памфлетите на Раковски, Славейков, Каравелов, Ботев носителят на стари правствени ценности е изгубил социално значение: положителният герой на старата църковно-религиозна литература. Старецът-дете, твърд във вярата си, последователен в действията си, но неспособен към активно поведение, усамотен, избягващ мира сега, житейската суета, борбата. Нека си спомним как този герой-клише, продуктивен повече от 17 века, заменя действащия герой-клише от античността с абсолютното противоположно физически и духовни качества (макар и играчка в ръцете на боговете и Мойрите). Историческата необходимост е „извикала“ на сцената друг положителен герой — умелия, действащия, успяващия дори с цената на недопустими за стария герой компромиси (нека си спомним новата поведенческа линия, утвърдена в „Житие и страдания грешного Софрония“).

Чрез публицистичната реч започва тотално отричане на всички „вечни“ правствени категории, управлявала обществото и репродуцирала литература (самата борба срещу тях е отново репродуциране на литература, но с обратен знак). Тук и винаги в историята ще се преосмислят ценностите, насочени към обществото и едва чрез тях — отделни качества на личността. Мир, съгласие, единство, милосърдие, спазване на утвърдените обществени структури — всичко това е повод за яростни нападки в печата, в поезията, в драмата и в прозата. „Мир и съгласие не е освен полинялата девиза на чорбаджилъка“ — ще напише Славейков в „Гайда“; „Бой се от Бога — почитай царя“ — „Светът привикал хомот да влачи“ — ще изрече Ботев с яростен патос. Тези две линии сключват кръга на новостворяваната обществена реакция (стереотип), подкрепяна от умерените до радикално настроените среди: нов поведенчески стереотип, нов литературен герой, нови литературни „истини“. В основата им лежи процесът на преименуването: Богодадената йерархия, царят и сановниците като символ на съответната институция се преименуват в своята противоположност: „лъжа и робство на тая пуста земя царуват“. Всички утвърдени в ценността си клишета „получават“ противоположно значение чрез преименуването. Разбира се, процесът не е еднопланов, нито монополно постъпателен. Той се разгръща във всички посоки и преди всичко в условия на яростно противодействие от страна на старата тенденция. Тя никога не отмира (Славейков през целия си живот, чак до 90-те години на XIX в., пише стихове с църковна тематика). Тя се превръща в пласт-еталон, който осигурява семантичното сравнение при преименуването. Нещо повече, старият стереотипен пласт съхранява в колективното съзнание цялата „буквална“ семантика на своята ценностна система, за да я направи пряко, а не опосредено (чрез противодействие) продуктивна в други нови условия. Такива се обособяват за българското общество още след организирането на новата българска държава, уредбата на нейната йерархия, възприемането на монархичната институция и т. н.

Оразличаването и отграничаването не са само по линията християнско — нововъзрожденско. Вътре в самия пласт на нововъзрожденското световъзприемане и изграждащите се поведенчески стереотипи, които бързо се литературизират, съществуват сериозни напрежения. Любовното, реточното (във възрожденски граници), получили широко разпространение, лесноуловими и многократно възпроизвеждащи се шаблони се превръщат в тази противопоставена парадигма, която ще обуслови „оставяй тази песен любовна!“ Тя ще се превърне в основен литературен стереотип за бъдещата революционна поезия, изживяващ жертвоготовността и саможертвата, избора и предлагания смисъл на човешкия живот, модуса за битийно-правственото осъществяване на индивида. Той ще рефлектира толкова силно върху колективното съзнание за „любовност“, че снемайки цяла една литературна тенденция (любовната лирика), ще обуслови друга — отграничаващо-заменяща я, а всъщност преименуваща я — именно интимната лирика. Нейният ключ-символ ще се закодира още в преименуването обръщение — „Другарко“. Макар от други позиции, тази тенденция ще осъществява своя код и чрез идеята за духовна, вместо физическа близост (П. П. Славейков) — отново явява замяна-преименуване: **аналогични ще се окажат извънредно продуктивните революционни литературни стереотипи: „млад съм, но младост не помня“; „кръвта се ядно в жиди вълнува“; „хляб, или свинци“; „плачете за Париж“.** В изградените от тях парадигми ще се възпроизвежда по-нататък българската гражданска лирика в тенденция, представена от Смирненски, Радевски, Вапцаров. Преименуването им след натрупаните отделни факти ще осъществи голямото семантично-емоционално „изместване“ в неслучайно критикуваните през периода на култа цикли и поеми на Валери Петров. И първата крачка ще бъде „снемането“ на патоса, **нека се вгледаме в друг механизъм на преименуване. Постоянен елемент на клишето е семантичната парадигма „майка“.** Съвързаното словосъчетание е „Божия майка“, кодифицирано чрез християнския морал, се преструктурира в категорично новото „Майка България“ (Неофит Бозвели). Успоредно „тече“ процесът на кодифицираната семантизация „Родна майка“ — и чрез фолклорната традиция, и чрез нововъзрожденската литература. Между последните две винаги прескачат смислови „искри“, но пълното им обвързване се осъществява в стиха: „О, майко моя, Родино милее!“ Той представя инвенцията на ново семантично именуване и това веднага се отразява върху художествената „тъкан“ на творбата — като начин на въздействие. **Политическата действителност (идеология, практика) е един от постоянно действащите фактори върху литературния развой.** Неслучайно някои автори (Поляков) обособяват отделен жанр — политическа поезия (песен). В това отибиение особен интерес представлява един от най-разгърнатите стилистични пластове-клишета през Българското възраждане: парадигмата тъмнина—светлина. Тя преименува в политически план съществуващата в старата църковно-религиозна литература опозиция. Механизмът отбелязва парадокса на това преименуване — от терминологично-називната функция на семантомата към метафорично-алегоричната функция. Изградена чрез металките стереотипи на средновековната светлинна метафизика (Псевдодонисий Ареопагит, Улрих Щрасбургски), опозиционната двойка отразява стремежа към божественото, схващано като светлина и съвършенство. Едновременно са съществували метафоричните семанти, но подредни, еnumerативно експлицирани термините рай и ад — оттук сили на мрака. През възрожденския период двучленът се субстантивира, добива самостоятелна абстрактност и вече алгоризира новата политическа ситуация: свобода—смърт (робство). Посоченото преименуване е активно продуциращо за цялата новобългарска поезия и периодичен печат — от Чинтулов до Славейков. Семантичната опозиция, представена чрез основното си ядро, разгръща широк пласт от знакови и асоциативни речевы форми: събуждане — сън; бяло — черно; искра — тъмнина; ден — нощ и пр. Кодификацията се нарушава, и то в цялостко посоки, от Ботев. На първо място — той разрушава еднопосочното семан-

тично действие: светлина—свобода, българско, добро и мрак—робия, турско, лошо. Новоименуваната от него опозиция гласи: „БЯЛО ми месо — ЧЕРНИ ми кърви“, където изцяло е снето отрицателното отношение, назовани са чрез познати клишета нови факти. Понятията са отъждествени (сравнени) посредством откриване на общ сравнителен термин: БЯЛО (мое, хайдушко) — ЧЕРНО (мое, хайдушко). На второ място — поетът творчески „запазва“ утвърдената опозиция в нейния буквален прочит, защото осъществява пряко само едната ѝ страна: мрака. Другата страна — светлината, се „подразбира“ („Обесването на Васил Левски“). В това произведение, което е „рдане на смърт героя“, тъмнината присъства и чрез пряко назоваващи изрази („черна робия“, „черно бесило“), и чрез асоциативни регламентирани връзки (гарвана), и чрез общата картина на зимно „безсветлие“. Затова пък „бялото“ като семантика отсъства — и називно, и словесно-асоциативно, и като общо настроение. Нека не забравяме, че в представяната зимна пейзажна картина не е спомената дори думата сняг, защото и смислово, и асоциативно води до „бяло“, „светло“. Следователно Ботев осъществява традиционната опозиция, като целенасочено потиска единия ѝ член и организира въздействието ѝ върху съществуващия литературен стереотип, който се превръща в модел за сравнение. Неговият механизъм, разчитайки на съобщения извън текста, прави възможно светлината да се „разкодира“ вътре в текста; организира нов поетически код. Както се вижда — динамиката на литературните стереотипи в една от посоките си се отнася непосредствено до механизмите на художествеността в литературата, нейната организация и въздействие върху възприемателя. Става ясно и друго — преименуването е процес на съществуване на елементи и активно потискане от страна на един от тях върху други: всичко това обусловено от комплекс социални фактори. Погледът на историческата поетика установява „възвръщането“ или протичането на потискане в обратна посока при промяна на обществените условия, но никога като репродуциращо, буквално повторение, а винаги като ново преименуване. Достатъчно е да си припомним механизмите на въздействие на библейските формули (клишета) в съвременната поезия (напр. у Б. Христов).

Извън областта на словесните стереотипи, макар и непосредствено свързани с тях, се проявяват жанровите стереотипи. Техният генезис произтича от комуникативната ситуация и представя надредно равнище на стереотипия в развойните процеси. Жанровият стереотип обуславя възприемането на всеки един вид текст и непосредствено осъществява акта на комуникация. Преди още да възприемем чрез гледане, четене или слушане каквото и да е съобщение, се задействува нашата способност за включване на определен код, основан върху усвояния общочовешки опит. Този опит е предварително зададен, но той се възпроизвежда отново и отново, всеки път заедно със и чрез самата комуникативна ситуация. Във всеки акт на общуване (монологичен или диалогичен) участващият влиза с достатъчно ясно съзнание за основните параметри: какво ще се съобщава, кой, как, доколко, в каква посока ще се разгръща съобщението и пр., и пр. Диференцирането на комуникативното съзнание е сложен процес, все още не са му посветени научни изследвания, но той е практически решен въпрос. Фактът, че четем исторически роман като исторически роман, вестникарската информация като съответен журналистически жанр и белетристичният разказ като вид художествено произведение явно документира процеса. Диференцираното съзнание за жанровост много ясно проличава в опитите да бъде възприет непознат текст. Липсата на задоволителен резултат всъщност представя неосъществения комуникативен акт. Подобни непознати текстове могат да се отнесат основно към две групи. Първата е изградена от случаите на словесна археология. Втората — от авторските стремежи към целенасочено и радикално нарушаване на съществени общоприети кодове или стереотипи. Нека си припомним какво се случва, когато изследвачът трябва да разчете египетски или асиро-вавилонски „послания“, или, за да бъдем географски по-близо — прословутия пръстен от Езерово. Задачата винаги се свежда до едно и също — посредством събиране на максимум исторически

(извънтекстуални) сведения (нека си припомним механизма от „Обесването на Васил Левски“) да бъде обвързан конкретния текст с определена логическа структура, и по-точно кой би могъл да го напише, *защо* би могъл да го напише, *какво* би могъл да каже и т. н. Всичко това — по линията на установяващата аналогия: изследва се *кои* изобщо са писали, *каква* прослойка са представлявали (за да се възстанови начинът им на живот), *какво* обикновено са казвали. . . Кой, кога, какво, как, защо, доколко — ясно е, че това са основните параметри на комуникативната ситуация, които са очевидни за участващите в нея и се губят за всички други. В това се и състои основната разлика между писменото и устното слово — докато устното извънтекстово съдържа всички параметри на общуването, то те трябва специално да се посочат в писменото слово, за да направят възможно предаването на съобщението, с други думи — да се вместят вътретекстуално. Следователно чрез херменевтичното изследване не възобновяваме не друго, а изгубеното през годините знание (т. е. извънтекстовостта) за самия комуникативен акт.

Излишно е да убеждавам, че аналогията с групата на съзнателно нарушените нормативи е пълна и че различieto се схваща и осъзнава именно благодарение на съществуването като еталон на стереотипния пласт, при което семантичните преименувания се пораждат от пулсациите между двата пласта. Тази посока изпява дори свои литературоведски крайности — например тезата на ОПОЯЗЦИ, че произведението представя даден жанр, защото го нарушава изцяло.

Значително по-интересна е констатацията, че комуникативната ситуация като основна първоначална жанроизграждаща сила се отнася еднакво както към такива установени структури като писмените (печатните) жанрове, така и към устните форми. Невъзможно е дори провеждането на елементарен обиходен разговор, ако не се изпълнява кодифицираният стереотип: отговорите да следват въпросите, да ги експлицират и разгръщат, да съществува цел на разговора (предаване на съобщение, или задоволяване на определени фатически потребности), диалогът да се гради според принципа на естествено изчерпване на поставената тема и т. н. В противен случай ще има работа с неосъществен комуникативен акт, документиран в някои народни анекдоти (разговори между глухи) или абсурдни построения с литературизираща цел.

Жанровото преименуване в една от своите посоки се нарича жанрово префункционализиране. Пример за механизма е разгръщането на жанровата парадигма „ридание“. Както вече споменах — формата е заложена в началното развитие на нововъзроденската литература. Негови домашни стереотипи са църковно-религиозната парадигма на литургията (християнизираният култ към мъртвите) и езическата фолклорна тъжачка. Взаимното проникване и контаминация съвместно с описания стремеж към официален пласт в литературата пораждат възроденското ридание в познатия му вид („Ридание на смърти Венелина“, „Ридание пред портрета на Венелина“ и пр. „Обесването на Васил Левски“ представя от своя страна механизма на боравене според термина на Н. Георгиев с жанра. „Двусмислицата“, т. е. разколебането в еднопосочното разкодиране е пулсацията, която поддържа вътрержанровото и междужанровото напрежение — основа за развойните процеси. Аналогично е положението и с други „обикнати“ възроденски жанрове — автобиографията, политическата песен, любовната лирика и пр.

Общото наблюдение показва, че монополът на една идеологема, естетикогема, бихевиорема предизвиква еднопосочно противодействие и опростен модел на развоен процес. Това пряко се отразява върху литературното развитие, като поставя литературната комуникация в условията на едноплановост и пряк диалог. Обратно, условия на „монололог“, на равностойно и равноценно съществуване на тенденции от стереотипи става двигател за разгръщане на усложнени процеси, чиито резултат е обогатяването на всяка национална литература. С това се сключва парадоксалният кръг, моделиращ процесите, за да потвърди чрез извода си факта, че литературните стереотипи са в основата на литературната импровизация и свобода. Образно казано, клишето осъществява тези собственолитературни пулсации, които дешаблонизират всеки текст.